



MUSTAQIL LEKSEMALARDA PARONIMLAR

Yusupova Sohiba Islombek qizi

Ma'mun Universiteti o'qituvchisi

E-mail: syusupova987@gmail.com

Annotatsiya: O'zbek tili paronimiyasi mikrotizimida, asosan, ot, fe'l, sifat, ravish, taqlid leksemalar, qisman olmosh, undov, bog'lovchi, ko'makchi, yuklama, modal so'z turkumlariga mansub leksemalar mavjudligi aniqlandi. Ushbu maqolada mustaqil so'z turkumlariga xos bo'lgan paronimik juftliklar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: paronimik juftlik, paronimik munosabat, ot paronimlar, fe'l paronimlar, sifat paronimlar.

Kirish. O'zbek tili paronimik leksikasi mikrotizimidagi paronimik juftliklar majmui qaysi turkumlarga, qanday ma'noviy guruhlariga mansubligi nuqtai nazaridan ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: bir turkumga mansub paronim leksemalar va ikki turkumga mansub paronim leksemalar. Bir turkumga mansub paronim leksemalarning paronimik munosabatga kirishib paronimik juftlik hosil qilishi ko'p takrorlanadigan absolyut hodisadir. Ularning quyidagi turlari mavjud: ot paronimlar, fe'l paronimlar, sifat paronimlar, ravish paronimlar, undov paronimlar, olmosh paronimlar.

O'zbek tili paronimik leksikasi mikrotizimida ot leksemalar miqdor jihatdan ko'p, tur jihatdan xilma-xil va murakkab, ma'no-mazmun jihatdan ham rang-barang ko'rinishga ega. Ot turkumiga mansub leksemalarda paronimik munosabatga kirishish xususiyati ancha sezilarli, faol va kuchli. Til leksikasi majmuidagi kabi ot paronim leksemalar ham borliq – jamiyat – inson uchligidan iborat leksik birliklardir. Borliq – jamiyat – inson faoliyatiga oid leksemalar muntazam aloqadorlikda, uzviy va chambarchas munosabatda ekanligini ot paronimlar lisoniy jihatdan o'zaro uzviy bog'liqligining isboti uchun dalil bo'la oladi.

Ot paronimik juftlik tarkibidagi leksemalarni o'zaro munosabatdoshlik va daxldorlik xususiyatlari, ma'nolari o'rtasidagi munosabati nuqtai nazaridan quyidagi guruhlariga tasniflash mumkin:

Shaxs+shaxs ma'nosi bilan bir ma'noviy guruhga birlashadigan paronimlar: *bosqonchi* (bosqon bosuvchi, uruvchi) – *bosqinchi* (tajovuz qiluvchi, bosib oluvchi), *moyxo'r* (moy ichishni xush ko'ruvchi) – *mayxo'r* (kayf beradigan ichimliklarni ko'p ichuvchi), *sutxo'r* (sut ichishni xush ko'ruvchi) – *sudxo'r* (foyda hisobiga kun ko'ruvchi), *emikdosh* (bir onani emishgan) – *emakdosh* (hamkasb, xodim), *emchi* (bolalarni emlovchi) – *enchi* (mollarga en soluvchi), *qardosh* (qarindosh) – *qurdosh* (davradosh, birga bo'luvchi), *qaroqchi* (yo'lto'sar, bosqinchi, talovchi) – *qarovchi* (nazorat qilib turuvchi, boquvchi), *quruvchi* (qurilishda ishlovchi) – *qiruvchi* (yo'q qiluvchi), *qo'noqchi* (uyida mehmon saqlovchi) – *qo'niqchi* (shv. to'y kuni to'ybonlar tanishi uyida



mehmon bo'luvchi), *qo'riqchi* (qo'riqlash xizmati xodimi) – *qoriqchi* (emishlarni aralashtirib, qorishtiruvchi), *qo'shchi* (qo'sh haydovchi) – *qushchi* (qush boquvchi va saqlovchi). Barchasiga xos bo'lgan umumiy, birlashtiruvchi ma'no – shaxs. Barchasining asos qismi turli xil ma'nodagi leksemalar bo'lganligi bois ular anglatgan ma'no ajratish, differentsiatsiyalash vazifasini bajaradi. Ana shu ma'no va leksemalarning fonologik-fonetik tuzilishidagi yaqinlik leksemalarning paronimik munosabatga kirishuviga sharoit yaratishga xizmat qiladi, natijada paronimik juftlik hosil bo'ladi.

Inson faoliyati turi va shularga doir tushunchalarni bildiradigan paronimlar: *hofiz* (mumtoz qo'shiqlarning mohir ijrochisi) – *hofiza* (insonning fikr, tushuncha, xotira qobiliyati va qudrati), *rovij* (rivoyat aytuvchi, hikoyatchi) – *raviy* (qofiyadosh so'zlarning o'zak qismi oxiridagi tovush/harf).

Inson iste'moli uchun zarur meva, eguliklarni bildiradigan paronimlar: *hasayni* (donasi husaynidan kichikroq uzum navi) – *husayni* (donasi hasaynidan kattaroq uzum navi), *surxon* (uzum navi va undan qilingan mayiz) – *surxun* (yosh, yangi novda turi), *do'rd* (sariyog' dog'langanda qozon tubida qoladigan quyqa qoldiq) – *durda* (murabbo, qiyom, shinni ustidagi shirin parda), *kafe* (choy, qahva kabi ichguliklar ichiladigan taomxona) – *kofe* (qahva o'simligi va mevasi).

Inson harakati turini bildiradigan paronimlar: *himo* (jismoniy yordam) – *imo* (bosh irg'ash, ko'z, qosh, qo'l, yuz harakati bilan ishora).

Fe'l paronimlar

Fe'l paronimlar o'zbek tili paronimik leksikasining o'ziga xos, alohida guruhi sanaladi. Fe'l turkumiga mansub so'zlar til leksikasi tizimida miqdoran katta qismni, tabiat va jamiyatdagi jonli hamda jonsiz mavjudotning, tafakkur natijalarining harakati va holatini bildiradigan lug'aviy birliklar majmui sifatida tilda alohida, katta mavqega, nutqda faol-nofaol amaliyotga ega bo'lgan lisoniy dalillardir. Fe'l turkumiga mansub paronimlar ham paronimik leksika mikrotizimida maxsus tadqiqqa manzur. Miqdor jihatidan ot paronimik mikroguruhdan keyingi mavqe va o'rinni tashkil qiladi.

Fe'l paronimlarning asosiy, muhim lisoniy va nolisoniy xususiyatlari:

Ikki fe'l leksemaning paronimik munosabatga kirishuvi: *tommoq* – *tonmoq*, *ko'mmoq* – *ko'nmoq*, *egallamoq* – *egarlamoq*, *tovlanmoq* – *toblanmoq*, *etmoq* – *eltmoq*, *etmoq* – *yitmoq*.

paronimik juftlikka uchinchi leksemani qo'shib bo'lmaslik. Fe'l paronimlar, asosan, ikki komponentli bo'ladi.

Shakl yasovchi – nisbat shakli hosil qiluvchi qo'shimcha fe'l asosining leksik ma'nosiga ta'sir qilib, garchi shakl hosil qiluvchi shaklcha bo'lsa ham, leksik ma'noni o'zgartirgan bo'lishi, bu holat fe'lning o'tmishiga xos bo'lishi, hozirgi til rivojida an'anaviy fe'lshakl sifatida qo'llanishi: *yasannoq* – *yasalmoq*, *tuzannoq* – *tuzalmoq*, *tarannoq* – *taralmoq*.



Shakl-nisbat yasovchi qo'shimchada fonologik-fonetik o'zgarish bo'lsa ham, ularni almashtirib qo'llash yoki bir xil talaffuz qilish holati sodir bo'lishi: *sevilmoq – sevinmoq, ko'rinmoq – ko'rilmq.*

Tarkibidagi ayrim tovush, bo'g'in yoki fe'l asoslarining metatezaga o'xshagan tarzidagi o'zgarishi tufayli paronimik juftlik hosil bo'lishi: *qismoq – siqmoq, qisilmq – siqilmq, quritmoq – qutirmq, oqlamoq – olqamoq/alqamoq.*

Sifat paronimlar.

Shuni ta'kidlash lozimki, bir asosga turli xil yasovchi birliklarni qo'shish orqali yasalgan paronimik juftlik larning ma'nolari o'rtasida yaqinlik bo'ladi, bu tur paronimik juftliklar ko'p ma'noli leksemalarni eslatadi. paronimik juftlik a'zosida leksema asosi anglatgan ma'no mavjud bo'ladi. Yasovchi qo'shimcha paronimik juftlik a'zolarining ham ma'nosini, ham morfem tarkibini o'zgartiradi. Leksema asosidan anglashilgan ma'no paronimik juftlik a'zolarini bir paradigmaga birlashtiradi, umumiy ma'no hosil qiladi, yasovchi birliklar esa paronimik juftlikning mazmun va ifoda jihatini o'zgartirib, paronimik munosabat hosil qiladi. *Qopag'on – qopong'ich, suzag'on – suzong'ich, tepag'on – tepong'ich* kabi sifat paronimik juftliklarda zikrlangan ma'noviy va shakliy-ifodaviy holat mavjud. *Qop(moq), suz(moq), tep(moq)* fe'llariga xos ma'no paronimik juftlikning har ikki a'zosida mavjud, takrorlanadi. *-ag'on – -ong'ich* yasovchilarining ma'nolari o'rtasida darajalanish munosabati bor, *-ag'on* qo'shimchasida belgi ma'nosi nisbatan kuchsiz, *-ong'ich* yasovchisida esa belgi ma'nosi, darajasi, holati me'yordagidan ancha kuchli, ortiq. Belgi darajasining oz-ko'pligi nuqtai nazaridan sifat paronimik juftliklari paronimik munosabatga kirishgan. O'zbek tili nutq oqimida asosdosh paronimik juftliklar sof paronimlar sanaladi, nutqda ularning biri o'rnida ikkinchisini qo'llash hollari ko'p uchraydi. Bu holat *-li* va *-lik*, *-lik* va *-liq* qo'shimchalari bilan yasalgan paronimik juftlik larga ham xos.

Shaxsning tabiiy jismoniy belgisini va ma'lum bir yoshda yuz bergan jismoniy holati belgisini bildiruvchi paronimik juftlik lar: *bukur – bukur.* *Bukur* – umurtqa yoki ko'krak qafasining qiyshayib o'sishi natijasida hosil bo'lgan do'mboq. *Bukurni* go'r tuzatadi. (Maqol) *Bukur* – bukilgan, oldga egilgan. Burushuq peshona, egni churuklar, To'zg'igan soqolli qaddi *bukur*lar. (B.Boyqobilov)

Ma'lum bir shaxsgagina xos bo'lgan belgi va atalganlik belgisi: *atoqli – atog'liq.* *Atoqli* – dovrug' taratgan, taniqli. Hasan-Husan tuqqan har xotin Mehnatkashdir *atoqli*, katta. (M.Shayxzoda) *Atog'liq* – atalgan, biron kishiga atab qilingan. Sandiqda qolibdi *atog'liq* belbog'. (M.)

Xulosa.

Ot, fe'l, sifat paronimlar ham miqdoran, ham tur jihatidan boshqa turkum P'larga nisbatan ko'proq va xilma-xilroq vazifaviy-semantik potensial imkoniyatlarga ega. P'lar o'rtasidagi mazmuniy, ma'noviy munosabatlar shunchalik darajada xilma-xil, rang-barang va boyki, ular borliq+inson+jamiyat orasidagi dialektik birlik va bog'liqlikning juda ko'p sohalarini, yo'nalishlarini qamrab olgan. Borliq+inson+jamiyat birligiga xos moddiy va nomoddiy, aqliy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy



munosabatlarning har bir zarrasi ma'lum bir Pjni shakllantirgan, til va nutqda voqelantirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dadaxo'jaev E. Leksik paronimiya va so'z variantlari // O'zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, 1988. -№2. -B.34-37.
2. Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. -Toshkent: Fan, 1975. -140 b.
3. Mirtojiev M. O'zbek tili semasiologiyasi. -Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. -288 b.
4. Ponomarenko T.G. Паронимы i kontekst // ЯЗЫКОВЫЕ edinitsy i kontekst. -L., 1973. T.I. - S. 82-88.
5. Rahmatullaev SH. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. - Toshkent: Fan, 1966. - 264 b.